

**DEL MOVIMENT AUTONOMISTA SARD A LA DEFENSA DE LA II
REPÚBLICA**
*FROM SARDINIAN AUTONOMIST MOVEMENT TO THE DEFENSE OF THE SECOND
REPUBLIC*

Marcel A. Farinelli
Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives
Departament d'Humanitats
C/Ramon Trias Fargas 25-27
Universitat Pompeu Fabra, 08005 Barcelona
marcel.farinelli@upf.edu

Rebut: 30/01/2011
Acceptat: 22/06/2011

Resum

L'article vol evidenciar, en el marc de la intervenció dels antifeixistes italians en la Guerra Civil Espanyola, el paper jugat pels militants del Partit Sard d'Acció (PSd'A) i per alguns dels seus líders: Emilio Lussu (1890-1945) i Dino Giacobbe (1900-1985). En particular es tracta la contribució de Lussu en el debat teòric entre els antifeixistes italians sobre com organitzar la intervenció, així com les gestions dels dos militants per organitzar una unitat militar que representés la nació sarda dins del conflicte.

Paraules clau: Sardenya, Itàlia, Brigades Internacionals.

Abstract

The article deal with the italian antifascist intervention during the war, but wants to highlight the role played by the Sardinian Action Party and some of his leaders: Emilio Lussu (1890-1945) and Dino Giacobbe (1900-1985). It speaks about the positions of Lussu in the discussions between italians antifascists over the organization of the intervent, and then about the attempts carried out by the two militants to create a military unit that represents the sardinian nation in the spanish civil war.

Key words: Sardinia, Italy, Internationals Brigades.

SUMARI: Autonomistes sards en l'ajuda a la República; El moviment autonomista sard; El sardisme antifeixista i la intervenció en defensa de la II República; La 54ª nació de les Brigades Internacionals; Conclusions.

Autonomistes sards en l'ajuda a la República

Durant la Guerra Civil Espanyola (GCE), com és ben sabut, milers de voluntaris procedents pràcticament de tots els continents van arribar a la Península per lluitar, al costat de la República, contra les tropes de "los nacionales"; el nombre total d'aquests voluntaris és encara objecte de discussions i d'investigacions, però podem considerar com a correcta l'estimació de 35.000-40.000 homes feta per Rémi Skoutelsky (2006: 165-168) en un recent treball sobre les Brigades Internacionals (BI). Les motivacions, personals, polítiques i d'altre gènere, eren òbviament de les més dispars, però un tret les mancomunava totes: el poder plantar cara al feixisme. Sota aquest punt de vista, l'ocasió estimulava sobretot la combativitat de tots aquells que havien hagut d'abandonar els seus països per escapar de la dictadura feixista allà instaurada; entre aquests, destacaven sobretot els italians. Els dirigents de l'antifeixisme italià a l'exili van ser molt actius durant tot el procés que va portar a la formació de les primeres unitats de voluntaris i de les mateixes BI. "Avui a Espanya, demà a Itàlia" era la frase utilitzada per Carlo Rosselli (1899-1937), un dels primers a dirigir-se amb una columna d'italians al front d'Aragó; pretenia indicar així que l'ajuda a la República era el primer pas per enderrocar el règim de Benito Mussolini.

A part de la contribució entusiasta de Carlo Rosselli i del seu germà Nello (1900-1937), que van pagar amb la vida aquesta decisió – els dos varen ser assassinats per sicaris feixistes mentre es trobaven a França –, i de la implicació dels comunistes i socialistes – ànimes de la XII Brigada

Internacional "Garibaldi" que representava la Itàlia antifeixista durant el conflicte–, són desconegudes la resta de narracions sobre la intervenció italiana en la GCE. És el cas, per exemple, de la participació dels sards al conflicte, una participació que òbviament es mescla amb la italiana, amb la qual comparteix en part les motivacions, que però manté, en alguns casos, el seu punt de particularitat. Aquest punt, que ha passat desapercebut fora de l'illa, és la participació d'alguns voluntaris en representació del moviment autonomista sard; aquests haurien arribat al front d'Aragó ja a l'agost del 1936. Una participació fortament volguda pel líder més carismàtic i discutit del sardisme antifeixista, Emilio Lussu, qui va aconseguir, amb mil entrebancs, la constitució d'una unitat de voluntaris que representaria, simbòlicament, Sardenya i el sardisme.

El moviment autonomista sard

Sardenya és una illa que sempre ha representat, dins l'Estat Italià, un espai perifèric i extremadament diferent on relegar els funcionaris per una punició o els criminals més perillosos. Malgrat que es pugui considerar l'illa com el primer nucli de la Itàlia unificada (formalment fou el Regne de Sardenya el que va conquerir la resta de la península), aquesta va tractar Sardenya quasi com una colònia en particular durant el període monàrquic, continuant així la línia ja inaugurada pels Savoia quan aquests van obtenir el govern de l'illa el 1720.

Partint de tal premissa, era altament probable que en algun moment de la història certs sectors socials expressessin el seu rebuig vers aquest tracte o reclamessin, com és típic en les gran illes de la Mediterrània, un

cert nivell d'autogovern. Però no fou fins a finals de la Gran Guerra que aquest malestar generalitzat, aquesta desconfiança vers l'Estat, es va transformar en un moviment polític de masses de dimensions importants i que apostava per obtenir l'autonomia política i la reforma federal.

Quan el 1915 Itàlia va decidir entrar en la Gran Guerra al costat de França i el Regne Unit, els sards, a diferència de la resta d'italians, van ser aplegats dins una única brigada ja durant el primer any de guerra, la *Brigata Sassari*. Els motius de tal decisió eren estrictament pràctics, ja que era opinió molt difosa el fet que els sards eren combatents formidables, tenien certa perversió criminal que alguns antropòlegs pretenien justificar científicament i parlaven un idioma que els italians peninsulars a dures penes podien entendre. En altres paraules: eren classificats com un poble exòtic i quasi salvatge, tret de les classes urbanes, naturalment (Niceforo, 1897; Paulis, 2006: 91-350). La decisió fou militarment correcta: la brigada es va distingir en diferents accions al llarg del conflicte, transformant-se ràpidament en una unitat d'elit i, literalment, en un mite pels que en seguien les gestes als diaris des de l'illa (Fois, 2006: 29-97). El fet que els combatents sards fossin reunits en una única unitat de xoc no era, efectivament, tan estrany si pensem que tant França com Gran Bretanya utilitzaven abundantment tropes "indígenes" en primera línia; això ens permet avaluar amb quins ulls veien els italians peninsulars als sards.

Políticament, al menys des del punt de vista de les autoritats del període, aquesta mesura fou un error perquè els sards, forçats a conuiu en una àrea desconeguda i completament aliena amb uns italians peninsulars que tenien

comportaments i pensaments radicalment diferents, s'adonaren que constituïen una mateixa comunitat. Fins aleshores s'havien donat l'esquena entre ells, però la Brigata Sassari provocà un canvi en la mentalitat d'aquell grup de pastors i camperols, que canviaren la seva manera d'interpretar la realitat. Aquest fou el primer pas cap a la formació d'un moviment autonomista (Pira, 1978).

A mesura que la guerra es feia llarga i deshumanitzant, era necessària una justificació cada cop més clara per seguir participant. És per això que els combatents sards, amb una certa ajuda del servei de propaganda al front, es van autoconvèncer de que al final de la guerra el sacrifici seria recompensat amb les solucions als problemes que afectaven l'illa (dificultats en comunicacions internes, aranzels que afectaven el comerç, malària, reforma agrària...). Diferents intel·lectuals i polítics, en l'intent d'especificar com realitzar aquest "renaixement", començaren difondre la idea de l'autonomia a través d'articles a la premsa i pamflets. Un cop acabada la guerra, es van multiplicar les manifestacions de protesta que reclamaven o bé més atenció des del govern central o bé més poder local. Els promotors d'aquestes manifestacions eren els combatents veterans, organitzats en la secció illenca de l'*Associazione Nazionale Combattenti* (Associació Nacional dels Combatents, ANC).

El 1921, a partir d'aquesta organització, es formà el *Partito Sardo d'Azione* (Partit Sard d'Acció, PSD'A), el primer partit que tingué una àmplia difusió a l'illa i amb el qual va néixer el sardisme polític (Sotgiu, 1990: 45-110).

Així doncs, el moviment sardista es va desenvolupar paral·lelament al moviment feixista, amb el qual compartia alguns trets comuns, com ara el fet que bona part dels seus participants i dirigents eren veterans. També ambdós s'oposaven a l'obrerisme i al capitalisme burgès i apostaven per un canvi polític radical. Tanmateix, però, el feixisme a Sardenya era un fenomen poc més que testimonial i amb un baix nivell de violència; només arrelà a les àrees mineres del Sulcis-Iglesiente i a les proto-industrials de Tempio (indústria de suro), on es desenvolupà seguint el guió tradicional de la violència contra les associacions obreres i camperoles. El moviment sardista, que agrupava camperols i ramaders, només va ser objectiu de la violència feixista a partir de la *Marcia su Roma* (28-X-1922), ja quan Benito Mussolini s'estava fent amb el poder. Arribava així el moment en que el feixisme havia d'eliminar o cooptar totes les seves oposicions polítiques. La fase d'atacs i negociacions acabà, després de complexos vicissituds, amb el transvasament al feixisme de part dels membres del PSd'A durant els primers mesos del 1923, malgrat que no es va perdre cap líder significatiu. Les motivacions d'aquesta decisió van provocar i encara provoquen gran discussions polítiques i historiogràfiques, però per entendre-les ens hem de posar en situació: hi havia poques possibilitats de resistir la força d'un moviment que aleshores ja controlava el poder, i alguns sardistes van veure l'oportunitat d'aprofitar la situació per defensar els interessos polítics de l'illa passant-se al feixisme. El líder del partit justificà públicament les negociacions amb els feixistes d'aquesta manera (Lussu, 1923a):

[...] el PSd'A, adherint-se al Feixisme però conservant les seves característiques idealitats programàtiques, hauria dut a terme en deu anys allò que cap de nosaltres hagués pensat d'obtenir en cinquanta perquè hauria realitzat el somni del renaixement illenc i de la moralització de la vida pública; perquè mitjançant la presència [dins el feixisme] dels seus dirigents hauria condemnat i reprimit la violència, que pot ser una magnífica pràctica revolucionària si és expressió d'una minoria però que es converteix en una odiosa tirania quan prové d'una majoria al poder [...].

El sardisme antifeixista i la intervenció en defensa de la II República

Així doncs, el moviment autonomista quedava dividit: una part desenvoluparia en clau feixista alguns dels temes que havien format part de l'ideari del PSd'A (el cooperativisme, el sanejament dels aiguamolls, un important programa d'obres públiques i una exaltació de la història i de la cultura sardes), donant vida a allò que hom anomena sardfeixisme; l'altra part va passar a l'antifeixisme militant i, des d'allí, a la defensa de la II República.

Entre aquells que van optar per l'oposició al feixisme s'hi trobava el líder més carismàtic del moviment, Emilio Lussu, tot i el paper clau que havia pres en les negociacions amb el feixisme. Fill d'uns grangers adinerats exponents de l'elit (*sos prinzipales*, en sard) i d'un poble a economia pastoral als peus del mont Gennargentu, havia emprès alhora la carrera militar i els estudis de dret. Tot just es llicenciava a Càller quan esclatà la Gran Guerra; durant el conflicte va servir com a oficial de la *Brigata Sassari*, obtenint

diferents condecoracions pel seu valor, fet que el confirmà com a líder indiscutible dels combatents sards. Tot plegat el convertiria en un personatge clau en la política de la postguerra (Addis Saba, 2006; Brigaglia, 2008; Fiori, 1985). Malgrat la decisió final de no entrar en el *Partito Nazionale Fascista* (Partit Nacional Feixista, PNF), Lussu, entre finals de 1922 i començaments de 1923, intentà negociar amb el feixisme, representat pel general Asclepia Gandolfo, que va ser expressament enviat a l'Illa per pactar la fusió entre feixistes i sardistes. La idea de Lussu i de molts altres companys seus de partit era tornar a fundar el feixisme sard amb els militants del PSD'A sense la presència dels *fascisti della prima ora*, molt radicals i violents, i amb una simbologia que havia d'incloure *i quattro mori*, és a dir, l'emblema nacional sard –una creu de Sant Jordi amb quatre caps de moro, antic símbol de la Corona d'Aragó que es transformà en el escut del Regne de Sardenya i que el 1919 esdevingué el símbol del PSD'A–. El líder sardista, davant del fet que el general Gandolfo en realitat no tenia els plens poders per tancar l'acord i només podia fer promeses –la decisió definitiva era en mans de Mussolini–, abandonà les negociacions, però una part dels militants del partit no van acceptar la seva postura (Farinelli, 2010: 53-56; Nieddu, 1979; Sechi, 1969). Lussu deixava així la postura ambigua mantinguda fins llavors i es convertia definitivament en un dels opositors més importants del règim i, com a conseqüència, en objecte de la violència feixista. Mostra d'això és l'intent d'assalt de la seva vivenda a Càller perpetrat per uns camises negres; el líder sardista va haver de matar en defensa pròpia a un que provava d'entrar per la balconada.

El resultat fou l'arrest i el processament de Lussu, que fou condemnat, com tants altres opositors del règim, a viure en l'exili interior, concretament a una petita illa italiana del mar Tirrè meridional: Lipari. Lluny de ser un lloc de vacances tal com afirmava l'actual Primer Ministre italià, Silvio Berlusconi, el 2003¹, a la minúscula illa els internats estaven segregats de la població, obligats a viure en una antiga caserna i continuament vigilats per guàrdies. Malgrat tot, Lussu i dos il·lustres detinguts, Carlo Rosselli i Francesco Fausto Nitti, aconseguiren escapar realitzant una proesa que seria un greu afront per la dictadura. Van refugiar-se a França fugint a través de Tunísia, on hi havia una nodrida colònia de sards i italians.

A París, Lussu es dedicà a escriure llibres i continuà fent política amb el que encara restava del PSD'A, que s'havia acollit al moviment socialista-llibertari *Giustizia e Libertà* (Justícia i Llibertat, GL) fundat pels germans Rosselli. Aquesta seria la primera organització política italiana que organitzaria els voluntaris italians durant la GCE. En aquesta decisió, com veurem, el paper del líder sardista tindria una vital importància ja que resulta estar entre els més disposats a organitzar una *Legione* en principi d'italians i, si això no era possible, com a mínim formada per sards. El líder sardista, gràcies a la seva experiència militar i la seva actitud més predisposada a l'acció que no a la lluita política, fou el que demostrà tenir les idees més clares sobre com organitzar militarment aquesta unitat.

¹ http://www.corriere.it/Primo_Piano/Politica/2003/09_Settembre/11/berlusconi.shtml [accés el dia 29/1/2011].

Ja el 28 juliol de 1936 Carlo Rosselli convocava una reunió amb els membres a l'exili del *Partito Comunista d'Italia* (Partit Comunista d'Itàlia, PCd'I) i del *Partito Socialista Italiano* (Partit Socialista Italià, PSI) per organitzar una intervenció unitària de totes les forces antifeixistes italianes perquè "la revolució espanyola és la nostra revolució; [perquè] el lloc dels revolucionaris [...] és Espanya" (Rosselli, 1936). Malgrat el seu entusiasme, com és ben sabut, pocs dies després es signà el Pacte de No-Intervenció, que trencava les esperances que dels germans Rosselli havien posat en un hipotètic recolzament de les democràcies europees vers la República. Carlo Rosselli igualment es mostrà decidit a lluitar contra l'expansió del feixisme a Europa fos com fos, es va traslladar a Barcelona ja principis d'agost amb un primer grup de militants de GL, en total una vintena d'homes; a la capital catalana, on ja existia una colònia d'italians en la seva majoria obrers i opositors del règim de Mussolini, reclutà compatriotes de tota procedència política formant la "Colonna Ascaso-Rosselli". Aquesta, després d'haver-se entrenat a la caserna Bakunin de Pedralbes, el 20 agost de 1936 ja lluitava al front d'Aragó al costat dels milicians anarquistes i llibertaris (Contu, 2007: 122-127).

La presència i el paper dels sardistes i dels sards en general fou destacat en aquesta primera unitat italiana, ja que el seu percentatge sembla ser que era superior al d'italians procedents d'altres parts del país (Contu, 2007: 124). En la primera batalla en què aquesta columna italiana va tenir un paper de important (el 28 d'agost a *Monte Pelato*, una localitat prop d'Osca que no figurava als mapes i que els italians

anomenaren així) hi va morir un alt dirigent del PSd'A, Giuseppe Zuddas (1898-1936), que al moment d'abandonar Sardenya liderava el sector camperol dels sardistes. Malgrat algunes altres baixes, la batalla, secundària des d'un punt de vista militar, va constituir una gran victòria moral ja que uns 150 milicians havien resistit l'assalt de tropes regulars més nombroses. La idea i l'entusiasme de Rosselli i els seus companys de GL semblaven, doncs, anar per bon camí, i la unitat va continuar lluitant al front d'Aragó fins l'abril del 1937 quan, com altres unitats que rebutjaven la disciplina militar (era formada en bona part per anarquistes), va ser dissolta i una part dels seus membres va allistar-se a l'exèrcit regular.

Emilio Lussu, que quan va esclatar la Guerra Civil acabava de sortir d'una important operació quirúrgica, no estava en condicions de seguir Rosselli al front d'Aragó però demostrà una voluntat d'intervenir a favor de la República que semblà més intensa que la del seu company de fuga. El líder sardista havia aprofitat el repòs postoperatori per a escriure, entre d'altres coses, un interessant manual sobre la insurrecció, on sostenia que l'única via per combatre el feixisme era la revolta (Lussu, 1936b); a partir de l'aixecament del 18 de juliol es concentrà en promoure la intervenció unitària de l'antifeixisme italià. En un article editat el dia de la batalla de *Monte Pelato* escrivia (Lussu, 1936a):

Jo em permeto d'afirmar que nosaltres necessitem anar a Espanya més del que la República espanyola ens necessita. A l'antifeixisme italià li falta una gloria revolucionària. Si no volem il·lusionar-nos encara amb fantasies literàries,

hem de reconèixer que no vam ser capaços de plantar cara al feixisme [...]. La petita avantguarda política de l'emigració italiana ha de sacrificar-se generosament i enfrontar-se a aquest rept. S'aconseguirà experiència i renom als camps de batalla. I es constituirà el nucli a l'entorn del qual es formarà la més gran avantguarda de l'endemà. Pensem en allò que van poder realitzar els garibaldins.

A partir d'aquesta intervenció, Lussu, sempre des de les columnes del setmanari del moviment GL, es convertiria en un radical partidari de la creació d'una legió d'antifeixistes italians que ell mateix anomenaria *Legione Italiana*. La seva idea era senzilla: reclutar voluntaris italians i aplegar-los en una gran unitat, una brigada, la qual hauria de ser totalment apolítica i sota el comandament de l'Estat Major de la República. Aquest projecte sembla que seria difícil de realitzar tant per l'oposició dels diferents moviments interns italians a deixar de banda les discrepàncies entre ells com pel fet que s'estava posant en marxa el mecanisme que portaria a formar la XII Brigada Internacional "Garibaldi", la unitat que al final va integrar la majoria d'italians durant el conflicte. Lussu insistí en diferents articles en que l'única solució era la creació d'una sola unitat de caràcter apolític, però la idea de la *Legione Italiana* no prosperà.

La "54ª nació" de les Brigades Internacionals

Quan es posà en marxa el mecanisme que va portar a la creació de les BI durant les primeres fases de la guerra, ja era clar que havien estat monopolitzades pels comunistes, al contrari de la proposta d'unes formacions

apolítiques formulada per Lussu i Rosselli, entre d'altres; cal tenir en compte que Lussu i els sardistes en general professaven un cert antibolxevisme, fet que no afavoria les relacions amb els comunistes tot i compartir l'oposició al feixisme. És per això que la postura de Lussu va esdevenir certament contradictòria: per una banda, aprovava la idea d'una unitat militar organitzada i disciplinada que exclogués a anarquistes i llibertaris; per l'altra, continuava cultivant el projecte d'una *Legione* que unifiqués l'antifeixisme italià (Brigaglia, 2008: 171-172). Recordem que fins a mitjans de 1937 els italians van estar dividits en dues unitats, la Columna "Ascaso-Rosselli" i el Batalló "Garibaldi", la primera dominada pels anarquistes i l'altra per comunistes i socialistes; quan Lussu parlava de la creació d'una sola unitat antifeixista, pensava sobretot en la unió d'ambdues formacions.

La decisió definitiva de constituir una unitat de militars sards madurà després d'haver visitat l'Espanya republicana entre maig i juny de 1937 i haver-se entrevistat amb els dirigents de la XII Brigada Internacional "Garibaldi", que llavors ja representava oficialment la Itàlia antifeixista en el conflicte. Durant aquesta visita, el líder sardista es va convèncer de la impossibilitat de reunir tots els italians sota una única unitat, en especial a causa de les discrepàncies entre llibertaris i social-comunistes. Així doncs, va optar per conformar-se amb la constitució d'una unitat sarda dins la "Garibaldi" per a que representés Sardenya i el seu moviment autonomista en la contesa espanyola (Contu, 2007: 136).

Lussu, que no podia ocupar-se'n personalment a causa de la seva salut encara

precària, va encarregar la realització d'aquest projecte a un company seu de partit, Dino Giacobbe, qui llavors es trobava a Sardenya sota l'estricta vigilància de la policia política feixista (OVRA). L'enginyer Giacobbe havia participat en la Gran Guerra com a capità d'artilleria i havia sigut uns dels dirigents del moviment sardista que no s'havia passat al feixisme amb la instauració del règim de Mussolini. Era un dels homes de confiança de Lussu. A l'esclatar la GCE, les seves accions es trobaven molt limitades ja que viva en una mena d'exili interior al petit poble de Dorgali, sotmès a la vigilància de l'OVRA. Aquí Giacobbe va rebre l'encàrrec de Lussu de verificar quants sards, entre excombatents de la Gran Guerra i entre membres del PSd'A, estaven disposats a marxar en defensa de la República; malgrat que la policia li entorpia constantment la seva missió i que el sondeig no va tenir massa èxit, Giacobbe no es va desencoratjar, ans al contrari contrari.

Ens sembla significatiu reproduir un episodi que tingué lloc a Dorgali i que constitueix una bona mostra de fins a quin punt el militant sardista i el seu entorn estaven disposats a arriscar la vida per defensar la República espanyola. La companya d'en Giacobbe, Graziella Sechi, informada de la mort en la Batalla de Terol d'un conegut seu, Giovanni "Bande Nere" Dettori, escrigué una carta a una amiga on expressava el dol per la mort del jove. La carta, però, fou interceptada per la policia, i Secchi i la destinatària van ser arrestades. "Bande Nere" havia sigut un anarquista molt actiu a Tunis, a on havia emigrat el 1926; durant la GCE s'havia guanyat una certa notorietat entre els combatents italians antifeixistes (Brigaglia, 1986: 55-56). Tot i que el contingut de la carta era estrictament sentimental i no polític,

durant l'interrogatori Sechi va declarar: "és veritat que en aquesta carta manifesto simpatia per Giovanni Dettori, mort lluitant al costat dels rojos a Espanya. Sento simpatia per tots aquells que lluiten per la pròpia fe. Em declaro antifeixista perquè el règim feixista no és un règim de llibertat" (Brigaglia, 1986: 34).

Poc després d'un mes, ambdues quedaven en llibertat però sota un clima fosc: els feixistes locals aprofitaven cada oportunitat per provocar-les i humiliar-les públicament, fins que Giacobbe ja va tenir-ne prou i, donada la impossibilitat de contestar les accions dels feixistes a Dorgali (en una ocasió va desafiar un feixista local a un duel, però les autoritats van evitar aquest fet arrestant Giacobbe durant uns dies), va escriure: "la nostra capacitat d'aguant està esgotada [...]. La meua conclusió és que, per vies legals, Itàlia no es podrà treure mai de sobre la dictadura feixista; qui tingui forces ha d'anar a combatre allà on el feixisme ofereixi batalla. Per tant, ara, a Espanya" (Giacobbe, 2007: 11). Finalment Giacobbe decidí escapar-se de la vigilància feixista mentre es trobava a Santa Lucia de Siniscola, a la costa oriental de Sardenya. A finals de l'estiu de 1937, gràcies a l'ajuda d'un pescador i contrabandista originari de l'Alguer, va aconseguir passar clandestinament a Còrsega, i des d'allí a Marsella i París successivament. A la capital francesa es trobà amb el gruix de l'antifeixisme sard a l'exili i començà a reclutar gent per a la constitució d'una unitat militar sota el seu comandament.

Emilio Lussu, mentrestant, havia estat movent fitxes i contactant amb els diferents dirigents antifeixistes, en particular amb els comunistes que controlaven les BI; malgrat els recels de Lussu, aquests garantien un

millor armament i una disciplina que el sard apreciava molt. Gràcies a la seva fama d'antifeixista i als contactes que tenia amb alguns d'ells (Giovanni Di Vittorio, Ruggiero Grieco i Silvio Trentin), va acabar obtenint un privilegi notable: poder enviar Giacobbe a Albacete, permetre-li de buscar entre els arxius de les BI els noms dels voluntaris sards i formar amb aquests una bateria de les Artilleries Internacionals.

Amb aquesta missió encomanada, Giacobbe travessà clandestinament la frontera pirenaica a principis de novembre de 1937 amb almenys un altre company sard, Cornelio Martis (1905-1938). Des del començament es trobà amb que havia de realitzar la missió a mitges amb els comissaris polítics, fet que retardà el projecte. Viatjà a Barcelona junt amb un altre brigadista d'origen iugoslau, qui en realitat ha rebut l'ordre de vigilar Giacobbe. El brigadista va conduir-lo a una trobada amb un altre iugoslau; el que explica l'antifeixista sard sobre aquest encontre és de vital importància per entendre les motivacions de l'ajuda sardista a la República. La conversa tenia com a objectiu tractar sobre la situació als Balcans: Giacobbe afirmà rotundament que l'única solució, tant pels Balcans com per Itàlia i Espanya, era la constitució de repúbliques populars de caràcter federal. La seva visió del panorama ibèric el duia fins i tot a reconèixer la independència de Catalunya, el País Basc, Andalusia i Galícia, territoris que s'unirien amb Portugal i la resta d'Espanya per donar lloc a una república popular federada (Giacobbe, 2007: 48-50).

Després d'aquests prolegòmens, Giacobbe pogué accedir finalment als llistats de noms dels brigadistes. El problema, però, era que molts dels sards de la llista o bé havien

mort o bé no volien abandonar els seus companys de divisió. Giacobbe, doncs, s'hagué de conformar amb els pocs que acceptaren la proposta de crear una unitat sarda. Així es constituí la bateria "Carlo Rosselli" com a part integrant de la XII Brigada Internacional "Garibaldi"; tot i no estar formada exclusivament per sards –hi havia combatents de procedència espanyola i italiana–, la unitat representava idealment Sardenya, el sardisme i GL. De fet duia com a bandera un drap vermell amb "l'acrònim GL i els Quatre Moros" (Giacobbe, 1975). Era una representació simbòlica però que resultà tenir certa oficialitat si és que fou catalogada, per la burocràcia militar, com la bateria de la nació sarda; així doncs, Sardenya resultaria ser la 54ª nació de les BI (Contu, 2007: 138).

Aquesta unitat, formada per tres canons i seixanta-cinc homes (en principi trenta espanyols, trenta italians i cinc sards), va lluitar a partir de la primavera del 1938, participant en les batalles de Terol i de l'Ebre. El seu moment de glòria fou quan frenà, tota sola, una columna de tancs durant l'avançada franquista sobre la vall del Riu Sec –prop de Castelló de la Plana–, garantint la correcta retirada a les tropes republicanes. Sens dubte es tracta d'un petit episodi, però en el relat que en fa Giacobbe destaca la fermesa amb la que aquests homes mantingueren la seva posició davant un enemic molt més gran; tanmateix, el relat també deixa clar que, en cas de desfeta de la unitat, els seus membres haurien seguit plantant cara donant vida a una guerrilla (Giacobbe, 1938). La "Carlo Rosselli" acabaria la seva participació en la contesa a Torelló, on fou dissolta el gener del 1939. Giacobbe, com tant altres, passaria la frontera per acabar al camp d'Argelès-sur-Mer; durant un trasllat en tren, aconseguí

escapar i, un cop lliure i amb un passaport fals, va poder marxar als EUA, on començà una nova vida.

Conclusions

La participació sardista en la defensa de la República fou, doncs, numèricament limitada: consistí en una bateria d'artilleria en bona part formada per italians i espanyols. Tot i no haver jugat un paper cabdal en el conflicte, aquell reduït nombre de voluntaris que lluitaven sota la bandera sarda van representar, de manera simbòlica, la contribució d'una "nació mediterrània oprimida" (segons els sardistes, com a mínim) en la lluita contra el feixisme, considerat un poder dogmàticament centralista. Durant els primers anys del sardisme, certs sectors seus veien Catalunya i el catalanisme com exemples d'acció: foren diverses les declaracions de líders sardistes en favor del moviment catalanista. Aquestes no es limitaven a adhesions ideològiques o a salutacions entusiastes, sinó que havien anat més enllà, com fou el cas de l'elaboració d'un projecte de federació mediterrània entre Catalunya, Sardenya i Còrsega. La conseqüència d'aquestes idees polítiques es va materialitzar en una obligació moral a participar, almenys d'una manera testimonial, en la lluita que catalans, bascs i gallecs estaven duent a terme en defensa tant de la República com d'una relació diferent amb la resta de l'Estat espanyol.

A banda de la bateria de la nació sarda, molts altres illencs anaren a lluitar en defensa de la República, encara que pocs van ser tan

agosarats com Dino Giacobbe: la majoria, en comptes d'abandonar l'illa de manera rocambolesca, van partir a la guerra des de l'exili, tal com van fer nombrosos italians antifeixistes (Brigaglia, 1986: 9-21). El gruix d'aquests sardistes –uns 150-200– estava format per anarquistes i comunistes que lluitaren en diferents fronts. Entre aquests cal destacar l'anarquista Tommaso Serra (1900-1985), comandant de la Columna "Ascaso-Rosselli" al front d'Aragó; uns mesos després d'haver sobreviscut als Fets de Maig de 1937, tornà a ser víctima del terror estalinista, del qual es va poder salvar gràcies a un coneixent de la Creu Roja (Contu: 2007, 131-133, 147-155; Brigaglia, 1986: 66). Al contrari de Serra, que pogué tornar a Sardenya un cop derrocat el règim feixista de Mussolini, altres van trobar la mort a causa de la seva desviació respecte l'ortodòxia comunista, com fou el cas de Cornelio Martis (1905-1938), militant de GL i brigadista que havia travessar els Pirineus amb Dino Giacobbe; Martis fou afusellat durant la retirada de Casp el 1938 (Brigaglia, 1986: 61).

La contribució sarda en la defensa de la causa republicana, com es veu, representava un ampli ventall d'opcions polítiques: hi havia comunistes, anarquistes, socialistes i sardistes. A més, aporta al bàndol republicà un punt d'originalitat, tant per la tasca realitzada per Lussu en pro d'una intervenció unitària com per la creació d'una unitat que simbòlicament representava una nació sense estat.

REFERENCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ADDIS SABA, M. (2006): *Emilio Lussu (1919-1926)*. Edes, Càller.
- BRIGAGLIA, M. (2008): *Emilio Lussu e "Giustizia e Libertà". Dall'evasione di Lipari al ritorno in Italia (1929-1943)*. Edizioni della Torre, Càller.
- BRIGAGLIA, M. et al. (1986): *L'antifascismo in Sardegna, vol. II*. Edizioni della Torre, Càller.
- CONTU, G. (2007): *L'altra guerra di Spagna. Controstorie, discorsi, testimonianze*. Zonza, Càller.
- FARINELLI, M. A. (2010): *El feixisme a l'Alguer*. Angle-CETC, Barcelona.
- FIORI, G. (1985): *Il cavaliere dei rossomori*. Einaudi, Torí.
- FIORI, G. (1981): *Storia della Brigata Sassari*. Edizioni della Torre, Càller.
- FOIS, G. (2006²): *Storia della Brigata Sassari*. Edizioni della Torre, Càller.
- GIACOBBE, D. (1938): "La Batteria Carlo Rosselli nell'azione del 9 luglio 1938", *Giustizia e Libertà*, 9-VI.
- GIACOBBE, D. (1975): "Volontari di Sardegna", *L'Unione Sarda*, 14-V.
- GIACOBBE, S. (2007): *Lettere d'amore e di Guerra. Sardegna-Spagna (1937-1939)*. CUEC, Càller.
- LUSSU, E. (1923a): "Al Direttorio del Partito Sardo d'Azione e della Federazione de Combattenti", *Il Popolo Sardo* 18-II.
- LUSSU, E. (1923b): "Lettera dell'On. Lussu al Direttorio del Psd'A e della Federazione Combattenti", *Il Popolo Sardo* 1.
- LUSSU, E. (1936a): "La Legione Italiana in Spagna", *Giustizia e Libertà* 28-VIII.
- LUSSU, E. (1936b) "Teoria dell'insurrezione. Saggio critico", *Giustizia e Libertà*, París.
- NICEFORO, A. (1897): *La delinquenza in Sardegna*. [s.l.], Palerm.
- NIEDDU, L. (1979): *Dal combattentismo al fascismo in Sardegna*. Vangelista, Milà.
- PAULIS, S. (2006): *La costruzione dell'identità. Per un'analisi antropologica della narrativa in Sardegna fra '800 e '900*. EDES, Càller.
- PIRA, M. (1978): *La rivolta dell'oggetto. Antropologia della Sardegna*. Giuffrè, Milà.
- ROSSELLI, C. (1936): "Il dovere dei rivoluzionari", *Giustizia e Libertà* 31-VII.
- SECHI S. (1969): *Dopoguerra e fascismo in Sardegna. Il movimento autonomistico nella crisi dello stato liberale (1918-1926)*. Fondazione Luigi Einaudi, Torí.
- SKOUTELSKY, R. (2006): *Novedad en el frente .Las brigadas internacionales en la guerra civil*. Temas de Hoy, Madrid.
- SOTGIU, G. (1990): *Storia della Sardegna dalla Grande Guerra al fascismo*. Laterza, Roma-Bari.